

tiel acht aan deze paradigma's, welk dragend beginsel hen deze naam waardig doet zijn en wat hen onderscheidt van andere paradigma's. Niet alleen de 'context of justification', ook de door de auteur zo belangrijk geachte 'context of discovery' blijft buiten beschouwing. Er wordt geen enkele poging gedaan aan te geven welke problemen de historici binnen de verschillende paradigma's in de praktijk ontmoeten.

Het is duidelijk dat de keuze en bespreking van de paradigma's slechts één doel dient; aan te tonen dat de loop van de geschiedenis zich voortbeweegt, ofte wel 'groeit', richting maatschappijgeschiedenis. Of zoals de auteur het zelf stelt: 'binnen het raamwerk van onze empirische en logische reconstructie dient... de pragmatische geschiedfilosofie bijna noodzakelijkerwijs uit te monden in een wijsgerige rechtvaardiging van de maatschappijgeschiedenis' (140). Het zal duidelijk zijn dat er binnen deze Hegeliaanse redenering geen ruimte is voor een kritische reflectie op methoden en doelstellingen van nieuwe geschiedkundige ontwikkelingen. De 'wijsgerige rechtvaardiging' is in feite niet meer dan een normatieve methodologie, die slechts expliciet stelt wat in de praktijk reeds gebeurt. Geschiedfilosofie is in deze visie niets anders dan een geformaliseerde afspiegeling van de status quo.

Als laatste wenden wij ons tot het begrip maatschappijgeschiedenis; wat houdt dit in? Volgens Van den Braembussche moet het al het 'goede' uit de vorige paradigma's in zich verenigen. En hoewel het gebruik van de pragmatische selectiecriteria onduidelijk blijft, brengt de auteur het resultaat, in vier 'integratie-postulaten' vevat, naar voren. Binnen de maatschappijgeschiedenis dient men te streven naar een maximale globalisering van de verschillende aspectmatige benaderingen, met een maximale toenadering tussen de geschiedwetenschap en de maatschappijwetenschappen en een minimale verwaarlozing van de specificiteit en dynamica van het historisch onderzoeksobject. Tevens moet er een integratie plaatsvinden tussen verklaren en verstaan, tussen het algemene en het bijzondere en tussen evenement en structuur.

Het komt er, dunkt ons, op neer dat Van den Braembussche een geschiedbeoefening propageert die qua onderwerp, onderzoeksmethode en eindproduct sterk lijkt op de sociale wetenschappen. Naar de gebruikte terminologie te oordelen heeft met name de Annales-school grote invloed op de auteur gehad. Hij vult de daaruit afkomstige concepten in feite slechts aan met enkele uitspraken over het belang van het uit het historische afkomstige 'evenementiële' element.

Het zal duidelijk zijn dat we geen positief oordeel over dit werk kunnen uitspreken. Ook over het gebruik als handboek zijn wij somber. Als men dan al heenstapt over de onvolledige en vaak onjuiste bespreking van 'rivaliserende theorieën', blijft er nog het duistere taalgebruik en de warrige structuur van het boek.

R. Kuipers en J. P. Zwolle

K. Kooijmans, e.a., ed., *Bron en puhlikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen, uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis* ('s-Gravenhage: Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, 1985, 312 blz., f45,-).

Bronnenuitgevers zorgen dat bepaalde historische bronnen in druk verschijnen en daardoor gemakkelijk toegankelijk worden voor de onderzoeker. Zij helpen deze boven-

dien door het geven van toelichting bij moeilijk begrijpelijke passages en door het maken van indices. De laatste jaren zijn de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis en het Bureau van deze commissie ook nieuwe wegen ingeslagen. Van verspreid en moeilijk toegankelijk materiaal wordt een inventaris gemaakt, die ook gedrukt zal verschijnen. Het eerste voorbeeld hiervan is de inventaris van de correspondentie van Willem van Oranje. Andere teksten hoopt men snel te kunnen ontsluiten door een uitgave zonder inhoudelijke annotatie, zo bijvoorbeeld de notulen van de Staten van Holland door Schot en Stellingwerff uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Het Bureau van de Rijkscommissie heeft de viering van het 75-jarig bestaan aangegrepen om nadrukkelijk de vraag aan de orde te stellen, welke oude activiteiten herziening behoeven en welke nieuwe mogelijk zijn geworden. Het resultaat is neergelegd in de hier besproken bundel *Bron en publikatie*.

Men heeft het geheel in een ruim kader geplaatst. Mejuffrouw J. Roelevink bespreekt de juridisch-oudheidkundige drijfveren tot het uitgeven van teksten in de achttiende eeuw, toen de deuren van archieven van steden en families opengingen, althans voor vertrouwde lieden uit het eigen milieu, en daardoor charterboeken en stadsgeschiedenissen konden verschijnen. Zij geeft een verhelderend inzicht in de denkwijze en bedoelingen van deze auteurs, en daarmee tevens een stukje achttiende-eeuwse cultuurgeschiedenis, dat ook buiten het kader van deze bundel de aandacht verdient. A. J. Veenendaal jr. beschrijft de geschiedenis van het uitgeven van historische documenten van Nederlandse staatslieden van de zeventiende eeuw tot nu toe. Hij laat hierin talloze uitgaven de revue passeren, maakt zinnige opmerkingen over verdiensten en tekortkomingen ervan, maar de omvang van de door hem omspannen periode maakt het niet mogelijk dieper op de achtergronden in te gaan.

K. Kooijmans en J. P. de Valk behandelen de geschiedenis van de Rijkscommissie en het Bureau tot 1968, dat wil zeggen tot het aftreden van professor Van Winter als voorzitter. Het is een instructief verhaal. Een aantal van de besproken problemen behoort gelukkig tot het verleden: de invloed van de verzuiling en politieke druk om een bepaalde medewerker te benoemen of (niet) te ontslaan, met als hoogtepunt intriges rond de Groen-uitgave van F. C. Gerretson, die onbeschoemd gebruik maakte van politieke druk om een bijzondere plaats voor zichzelf en de correspondentie van Groen te verwerven, wat zelfs tot de opheffing van de Commissie in 1936 heeft geleid. Een aantal van de problemen speelde van de oprichting af en is ook nu nog actueel. Dat geldt niet alleen voor de verhouding van de Commissie en het Bureau (aanvankelijk: = Colenbrander) en van deze beide tot de externe medewerkers. Het geldt ook voor de discussie over de aard van het produkt: de (on)wenselijkheid van thematische uitgaven, gericht op één duidelijke vraagstelling en dus bijna een voorstudie voor een boek; de (on)wenselijkheid van selectieve en dus subjectieve uitgaven; de vraag of men bronnen ook moet ontsluiten door gidsen van archieven in het buitenland of door thematisch inventariseren van materiaal uit Nederlandse archieven; de vraag of reproductie op microfiche niet de voorrang verdient (in de laatste tijd aangevuld met de vraag naar de mogelijkheden van databanken).

'Tussen wetenschap en politiek' is de titel van een bijdrage van A. E. Kersten over enkele twintigste-eeuwse documentenuitgaven over buitenlandse politiek (met uitzondering van de Nederlandse), terwijl D. C. Watt schrijft over 'The Publication of British Official Documents'. Het uitgeven van materiaal over de jongste geschiedenis leidt tot

politieke problemen rond de uitgave van documenten, die of de reputatie van eigen land en eigen politici zouden kunnen schaden of de betrekkingen met andere landen zouden kunnen vertroebelen. Opvallend is, dat Kersten (151) in dit opzicht veel gunstiger oordeelt over 'Die grosse Politik der Europäischen Kabinette', dan Watt (46). Los van de politiek staan de problemen van selectie, alleen al nodig door de overweldigende omvang van het materiaal. Na 1945 produceerde het Engelse Foreign Office 500.000 documenten per jaar, terwijl bovendien duidelijk was geworden dat voorde economische, financiële en militaire zaken, om nog maar te zwijgen van de koloniale zaken, ook documenten uit andere ministeries en instellingen dan het Foreign Office nodig waren. Scherpe selectie is dus onvermijdelijk, maar brengt het grote gevaar met zich dat de onderzoeker niet te zien krijgt wat de uitgever niet belangrijk vond. Graag zouden we gehoord hebben, hoe de Nederlandse bewerkers van de delen over de buitenlandse politiek en de Nederlands-Indonesische betrekkingen in deze problemen hun weg hebben gevonden.

Joh. de Vries bespreekt de ontsluiting van bedrijfsarchieven. Ook hier kan er spanning zijn tussen de wens van de historicus naar openbaarheid van gegevens en de wensen van de bedrijfsleiding. Uit De Vries' betoog komt duidelijk de wenselijkheid naar voren van een goede inventarisatie van de archieven en van monografieën over bepaalde ondernemingen of bepaalde problemen, maar of er tussen deze twee stadia nog de behoefte is aan het uitgeven van bronnen, wordt niet duidelijk.

W. Prevenier bespreekt de problemen die de overvloed aan bronnen ook de mediaevist bezorgen. Hij roept op tot kritische bezinning op wat we uitgeven, op hoe we uitgeven (en waarschuwt voor een onzakelijk perfectionisme bij het laatste) en wijst op de mogelijkheden grote gegevensbestanden in de computer op te slaan en zo beschikbaar te stellen voor raadpleging of ze te publiceren hetzij op micro-fiches, hetzij in gewone druk.

'Moderne ontsluiting van archieven: alternatief voor bronnenpublicaties?' is het onderwerp van F. C. J. Ketelaar. Hij tovert ons visioenen voor ogen van al of niet via databanken ontsloten archieven, die me soms de idee geven dat ik meer dan een generatie te vroeg geboren ben. Wanneer hij echter spreekt over ontsluiting van archieven via trefwoord, vraag ik me af of hij niet te ver gaat. Hij hoopt op een computer die de schrijver van een scriptie over armenzorg na een druk op de knop vertelt welke instanties zich in een bepaalde periode en een bepaalde plaats bezighielden met armenzorg. De beginnening zal hier blij mee zijn, maar zal zich toch moeten verdiepen in de samenhang van al die instanties. Wanneer hij begint met zich deze kennis eigen te maken voor hij naar het archief stapt, lijkt het me dat hij weinig meer zal hebben aan deze databank. Het vullen van een databank zal zeer arbeidsintensief zijn en ik vraag me met G. J. Mentink (35-36 noot) af, of die tijd niet beter besteed kan worden aan het schrijven van een goede institutionele geschiedenis. De massa van de archivalia is juist in de laatste eeuw zo overweldigend, dat ook nu weer een formele aanpak nodig is, in plaats van de veel subjectiever inhoudelijke, waarschuwt Mentink. Maar dat is een probleem voor de archiefdienst, en niet voor de RGP. Blijft de vraag, welke taak er nog ligt voor een bronnenuitgevende instantie op het gebied van de negentiende- en twintigste-eeuwse geschiedenis.

Te weinig aandacht krijgt het probleem dat het bronnenmateriaal voor deze periode essentieel verschilt van dat voor eerdere perioden, doordat de handelingen van de belangrijkste organen al door tijdgenoten zijn gedrukt (de Handelingen van de Staten-

Generaal voorop) en rapporten over belangrijke kwesties eveneens. Het aanvullende archiefmateriaal van de officiële instanties zal zich in de meeste gevallen meer lenen voor bewerking in een artikel of boek, dan voor een bronnenpublicatie. Anders ligt dit met de talrijke formele en informele organisaties die de overheidsorganen beïnvloeden: partijen, vakbonden, werkgeversbonden en talloze andere organisaties, waarvan we vaak nog zo weinig weten. Sommige correspondenties en ego-documenten bevatten gegevens, die in zoveel opzichten relevant zijn, of die met zoveel nuances een sfeer weergeven, dat publikatie gewenst is. Hiertoe reken ik voor de negentiende eeuw bijvoorbeeld de correspondentie van Groen en de memoires van een kamerlid als Daniël van Eek. Het dagboek van Schermerhorn laat stemmingen en attitudes zien, die maken dat deze bron zijn waarde houdt, ook naast monografieën. Juist zulke bronnen uit de semi-officiële of particuliere sfeer zullen onze kennis van staat en samenleving zeer kunnen verrijken. Een van de belangrijkste criteria om te beoordelen of een bron een publikatie verdient, lijkt mij ook de vraag hoe groot de kring van gebruikers zal zijn. Het dagboek van Ernst Heldring bijvoorbeeld krijgt zijn betekenis juist doordat het gedrukt en geïndiceerd beschikbaar is. Slechts weinigen zouden dit dagboek in manuscript doorwerken om te zien of er iets over hun onderwerp in staat, tallozen raadplegen het nu het gedrukt en geïndiceerd beschikbaar is. Hier ligt mijns inziens de taak van de RGP en niet in het maken van bronnencommentaren op de officiële archieven of in andere activiteiten die meer tot de taak van de archiefdienst behoren.

Twee bijdragen vallen wat buiten het thema van dit werk, maar zijn er niet minder nuttig om: Th. S. H. Bos beschrijft de geschiedenis van de bibliografie der Nederlandse geschiedenis. Zoals bekend behoort de verzorging van het *Repertorium* sinds 1971 tot de taken van de RGP en speciaal van Bos. P. J. Drooglever bespreekt de betekenis van de in Indonesië bewaarde archieven.

Deze bundel maakt overduidelijk dat achter de uniforme groene banden van de RGP een grote verscheidenheid aan werkwijzen schuilgaat en dat het Bureau alle moeite doet om niet in de oude traditie voort te gaan terwille van de traditie, maar bewust zoekt naar de meest zinvolle werkmethodes om bij slinkende financiële middelen en bij de toenemende technische mogelijkheden de historische onderzoeker zoveel mogelijk van dienst te zijn.

J. J. Woltjer

J. Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900* (Dissertatie Utrecht; Gouda: J. Lucassen, 1984, 406 blz., f59,50(over te maken op postgiro 5.556.459 ten name van J. Lucassen te Gouda), ISBN 90 9000601 x).

'Trekarbeid', het verschijnsel dat het onderwerp van de hier besproken studie vormt, wordt door de auteur omschreven als 'het werk, verricht door arbeiders zó ver van de woonplaats van het huishouden waartoe ze behoren, dat ze daarheen niet iedere avond kunnen terugkeren. Ze komen slechts eenmaal per week of minder thuis'. Het zijn in het bijzonder de (oostelijke) kusten van de Noordzee waarnaar de aandacht uitgaat. Deze strook van enkele tientallen kilometers breedte, van Vlaanderen tot en met Oostfriesland, vormde eeuwenlang een 'aantrekkingsgebied' waarheen jaarlijks tienduizenden